

Stát, který je, a ten, který není

 litterate.cz/stat-ktery-je-a-ten-ktery-neni

Vevča

10 listopadu, 2022

Výňatky z knihy Erazima Koháka *Národ v nás* (vydáno v exilu, 1978).

“Demokracie je svou podstatou něco daleko základnějšího než vládní systém. Prvotně je to postup k životu, který evropská civilizace buduje už tři tisíciletí.

[Tento pojem občana] nám dali do vínku staří Řekové svým pojetím státu, který *není*: nemá jinou existenci než vzájemnost lidí, kteří jej tvoří. Je to pojetí naprosto cizí celému mimoevropskému světu. I v evropských dějinách prosvítá jen tu a tam. Běžně chápeme stát jako něco, co *je*, jako vrchnost nebo jednu z dvou rovnoprávných stran společenské smlouvy. Na jedné straně stojí stát, na druhé lidé. Stát se stará, rozhoduje a vládne, lidé poslouchají či případně se bouří, platí daně a dožadují se služeb, nechávají si líbit nebo se dožadují slušnosti, ale v každém případě je to stát, který nese iniciativu i odpovědnost. Když je humánní, je ke svým občanům slušný, když je demokratický, dbá jejich přání, když socialistický, poskytuje i hmotné zaopatření, ale vždy stojí odděleně od občanů jako rovnoprávná strana, zodpovědná za plnění našich přání.

Proti tomu univerzálnímu paternalismu postavili antičtí Atéňané pojetí státu, který *není*. Ve starořeckém pojetí jsou občané sami stát, sami nesou zodpovědnost za společné záležitosti, rozhodují o nich a spravují je. I když si vytvářejí státní aparát, či přesněji, i když ukládají některým ze svého středu zvláštní úkoly, od řízení provozu po kontrolu kvality mléka, nepovyšují je na vrchnost. Vrchnost, s odpovědností i právem, jsou občané sami. Správní aparát slouží, ale nevládne. *Polis* starých Řeků je doslova stát, který *není*: je to jen společenství občanů.

Z toho vyplývá celé pojetí demokratické státnosti, zachycené latinským výrazem *res publica*, veřejná, společná záležitost. Republika je stát, který nemá vlastní existenci. Jsme to my. Neuznává státní zájmy neodvislé na zájmech občanů. A opačně, nepřebírá za občany odpovědnost. I tu neseme my. Aby se u nás dobře žilo, je odpovědností každého z nás. Naši zástupci — v Aténách byli podle Kleisthenovy ústavy vylosováni, aby přišla řada na každého — nejsou vládcí, ale pověřenci. Jsou *civil servants*. V angličtině je to čestný titul. Česká obdoba, “veřejný slouha,” má podstatně odlišný nádech. Přesto nejpřesněji vystihuje postavení státního úředníka v republice, od referenta MNV po prezidenta. I prezident je veřejný slouha.

Ideál demokracie je hluboce evropský, ale Evropa, zatížena vahou mocenských a národnostních sporů, nedokázala svůj ideál rozvinout. Jeden slibný pokus za druhým narážel na stísněné podmínky prostoru i dějin, hroutil se či zůstával omezen na chráněná zákoutí. Rozvoj evropského pojetí člověka si vyžádalo rozlet, prostor neomezený dějinami, možnost začít *de novo*. Tu možnost získali na konci osmnáctého století okrajoví dědici evropské myšlenky s kolonizací Ameriky a s rozvojem novodobého Ruska. Americká republika a ruská říše převzaly od staré Evropy úkol budovat v pustině království Boží, každá podle svých představ a svým způsobem.

Vzhledem k našim zkušenostem s ruskou okupací si dnes stěží uvědomujeme, že i Rusko je dědicem Evropy. Ale je. Podobně jako Amerika. Rusko není Evropa, ale patří mezi země evropského dědictví. Přejímá je ovšem v čistě byzantském pojetí, ve kterém chybí právě prvek svobody jedince a důvěry v lidskou svobodu. Byzantská říše chápala evropský etický ideál vždy jako směrnici pro církev a stát, ne jako smysl života věřícího či občana. Jedinci nikdy nedůvěřovala. Od toho očekávala jen poslušnost, ovšem pro jeho vlastní dobro... Systém pravoslaví i samoděržaví je byzantský:

odpovědnost za člověka patří státu, ne člověku samému. Všechna moc spadá do rukou mocných a moudrých. Byzantský princip vládců pravé víry a pravé moci vede pasivního člověka k Dobru. Jaká je to víra, jaká moc, může ovšem podstatně ovlivnit podmínky našeho každodenního života. Nemění to však byzantský princip ani nevytváří demokracii.

Demokratickou alternativu k byzantskému pojetí evropské myšlenky rozvinula daleko jasněji americká republika na opačném předpolí Evropy. Ani Amerika není Evropa; i Amerika je dědičkou evropského ideálu. Přejala jej jen v opačném, demokratickém smyslu, který proti renesančnímu pojetí osvíceného despoty postavila reformace radikálním heslem kněžství všech věřících. Vyjadřuje základní důvěru k člověku — a stejně základní nedůvěru k moci, přesný opak byzantského pojetí. Vychází z přesvědčení, že člověk roste víc vlastní chybou než vnucenou ctností a že proto svoboda — samo-správa — je důležitější než správnost, pravá víra, ve které stejně nemůžeme důvěřovat žádnému chybujícímu člověku.

Protože lidé jsou lidé chybující, systém, který správu etického ideálu předává do rukou svobody, neposkytuje záruku, že elita vytríbených mravů a vkusu prosadí svoje. Obrazně řečeno, svoboda je i svobodou kýče, a jsou lidé, kteří raději oželí svobodu, než aby ji dopřáli někomu, jehož názory neschvalují — či jehož schopností se bojí. Smyslem demokracie však není jen, aby lidé dosahovali “správných” výsledků. Je to především, aby výsledky dosahovali sami a rostli svobodou a odpovědností k plnému lidství.

[Demokracie] neuznává žádnou vládu mimo samosprávu zúčastněných. Netkví v instituční formě, ale v lidech. Když Masaryk mluvil o demokracii v nás, neužíval jen řečnický obrat. Vyjadřoval jasné a přesné poznání, že když demokracii nevytvoříme sami v sobě svým postojem k životu, k bližnímu a ke společnosti, nevytvoří nám ji žádný společenský systém.

To ovšem není nás navyklý přístup. Obyčejně postupujem opačně; své postoje k sobě a k druhým odvozujeme z podmínek, které nám společenský systém předkládá. Demokracii očekáváme od vlády, od státu, případně od mocného spojence či od Spojených národů, jen ne sami od sebe. Nemůže nám to nikdo mít za zlé. Žijeme už v devátém — či vlastně třístadvacátém prvním — roce normalizace. Postoj poddaných, vzhlížejících k vrchnosti, je u nás pochopitelný a omluvitelný. To však nemění skutečnost, že je to hluboce nedemokratický přístup. Svaluje odpovědnost z nás samých, v demokratickém pojetí jediných nositelů odpovědnosti, na někoho jiného. Vytváří a potvrzuje v nás vnitřní potřebu vrchnosti, kterou nad námi původně ustavil čistě vnější zásah.

Nejzákladnějším předpokladem demokracie je osobní svoboda, ne ve smyslu práv a příležitostí, které nám osud či vrchnost poskytnou, ale jako základní postoj v každé situaci. Svobodný je ten člověk, který vrchnost *nepotřebuje*. Dovede vládnout sám sobě, spoléhat na sebe, utvářet si vlastní úsudky, sám rozhodovat, obcovat s druhými — a odpovídat za své jednání. Když nejsme schopni odpovídat sami za sebe, převezme odpovědnost někdo jiný — a s ní i právo rozhodovat, o nás a za nás. Domnívat se, že je možné svalit odpovědnost na druhého ale ponechat si svobodu, je iluze zhýčkaných dětí a revolucionářů: pro svobodného člověka jsou nerozlučné.

Demokracie nezačíná revolucí či “osvobozením,” začíná růstem svobodných lidí. Docela konkrétně, bylo by to krásné, kdybychom měli svobodu tisku. Ale nemáme ji. Rozdíl nesvobody a svobody je dnes mezi člověkem, který si nařiká na cenzuru a čeká na osvobození, ale zatím duševně odumírá, protože dobré knihy nevycházejí — a člověkem, který na stroji opisuje rukopis dobré knihy, která nevyšla.

Není to náhodou, že první moderní demokracie, švýcarská a novoanglická, vznikly v zemích drobných zemědělců, odkázaných sami na sebe. Faktická nezávislost drobného zemědělce ve švýcarských Alpách nebo na americkém pohraničí ovšem není reálně

možná v podmínkách pokročilé industrializace, ale nejde o ni. Jde o odpovědnost za sebe jako základní postoj k životu. Demokratická vzájemnost a soužití je možné jen mezi lidmi, kteří nepotřebují jeden druhému závidět, vzájemně se manipulovat a duševně i ekonomicky se využívat, ale mohou spolu obcovat otevřeně, v sebedůvěře a vzájemné důvěře.

Demokratická vzájemnost je vzájemnost svobodných lidí. Formy demokratické vzájemnosti jsou nakonec na té či oné kultuře neodvislé. Vycházejí čistě z požadavků svobodného soužití.”